

ÉRDEKESSÉGEK EGY HŐSI EPOSZ KÖRÜL

Van Madridban egy már eddig is neves irodalomkutató — jelenleg kilencven éves —, aki új könyvével most akkora feltűnést keltett, hogy az egész világon híre ment. Ramon Menendez Pidal eddig csak a spanyol románcokról, névtelen szerzőikről, a régi spanyol-francia jokulátorokról irt jeles műveket. Mostanában kiadott kötete, a *La Chanson de Roland y el neotradicionalismo* (1959) hatása azonban az ország határán túlra sugároz és egyszerűen új fordulatot adott a középkori irodalom kutatásának.

A jelen század első évtizedében történt, hogy Joseph Bédier, a College de France kitűnő tanára, Becker Fülöp Ágost nyomán, ki legelőször magyarul, az Egyetemes Philologiai Közönyben irt a kérdésről, kétségbe vonta a romantika óta uralkodó nézeteket a francia hősi eposzokra vonatkozólag és többek között a Roland-énekről feltételezte, hogy nem Nagy Károly idején élő lantosok énekeiből állott össze, akik a Roncevauxnál megesett frank vereséget és a csata hősét, Rolandot rövid lélegzetű vitézi énekekben örökítették meg, hanem egyetlen nagy tehetség, Tuoldus műve, aki magát a legrégebnek tekintett változat végén egy sokféleképpen magyarázható sorban megnevezi. Bédier a költemény szerzetési dátumát a XI. század végére tette és a többi változatot is ebből a legrégeből vezette le. Elvetette ezzel mestere, Gaston Paris magyarázatát is, ki szintén hitt a kóbor lantosok kantilénáiban. Ez a romantikus elmélet, melyet Menendez Pidal tradicionalizmusnak nevez, tulajdonképpen német eredetű s Wolff, Lachmann, Grimm nyomán, akik azt más naiv eposzokra alkalmazták, került át a francia romantikába, majd az újabb tudományos irodalomba is.

Bédier egészen más eredményre jutott. Feltűnt neki, hogy minden francia eposzban, vagy ahogy a franciák mondják: *chanson de geste*-ben előfordul valami ereklye, valami hősnek a sírja, s ezek a hősök vagy ereklyéik mind szerepelnek az eposzokban, vagy éppen az eposzok középpontjában állnak. Már most szerinte ezek a relikviák mind azokon az utakon voltak, amerre a zarándokok híresebb zarándokhelyekre, mint a spanyolországi Compostellába vagy Rómába, meneteltek és ahol hosszabb-rövidebb ideig állomásoztak.

Így keletkezett Bédierben az az ötlet, hogy az eposzok megszületését ezekkel az állomásokkal hozza kapcsolatba, mert egy ilyen költemény létrehozásában az ereklyéket őrző klerikusok is érdekelve lehettek. Adva volt tehát az elmélet: lantosok tanyáztak és vándoroltak a zarándokutakon, akik a kegyhelyeket őrző szerzetesek vagy egyéb papok szolgálatában érdekfeszítő *chanson de geste*-eket költöttek, hogy a zarándokok minél több időt töltsenek a szóban forgó állomáson és ilyesformán anyagi előnyöket szerezzenek megbízóiknak, kik persze történeti adatokat is közöltek a jokulátorokkal. S így fogamzott meg a Bédier-féle tétel: „Au commencement était la route.” Vagyis: „Kezdetben vala az út.”

Különös paradoxonnak hangzott ez a maga idején, de Bédier nagy virtuozitással háritotta el a vele szemben álló romantikus elmélet érveit. Oklevelekkel, történeti okmányokkal bizonyította a kegyhelyek és eposzok hőseinek összefüggéseit, s nemkülönben igen finom, a legnagyobb francia írókat jellemző élességgel elemezte a hősi énekek, de különösen Tuoldus Roland-énekének egységes, nagy költőre valló szerkesztését, jellembrázolását.

Bédier elmélete nagy feltűnést keltett a maga idején és a tudósok nagy többsége el is fogadta. Egy nagy ellenfele akadt már könyvei megjelenésekor, Ferdinand Lot, de különben csak apránként merültek fel agályok a papok és jokulátorok összejátszásának elmélete ellen, de a Roland-énekekkel kapcsolatban a legmakacsabban tartotta magát Turolodus nagy költői tehetségének hiedelme. Így rámutattak arra, hogy éppen a Roland-ének ereklýei nem estek a zarándokok útjába és semmi sem vallott arra, hogy a roncevaux-i emlékeken kívül a compostellai Szent Jakabhoz zarándokló tömegek nyomot hagytak volna a hősi éneken. Viszont Bédier nagynevű tanítványa, *Pauphilet* erősen hangsúlyozta, hogy Turolodus nagy költői tehetsége nélkül ma nem beszélénk a Roland-énekről. „Au commencement étaít le poète”, hangzott az új tétel, vagyis: „Kezdetben vala a költő”.

És mindjobban szaporodtak az ellenérvek, különösen az ötvenes években. A legsúlyosabb kifogás az volt, hogy a XI. században, tehát a legrégibbnek vélt őskézirat kora előtti században már hét olyan okmányt találtak, ahol Roland és Olivier neve együtt szerepelt és egy-egy testvérpárt jelöltek vele. Márpedig a rettenthetetlen, hírnevére féltékeny vitéz Roland, aki nem akarja a már messze elől vonuló Károly segítségül hívására kürtjét megfújni és a mellette ellentétképpen szereplő és vele vitatkozó bölcs Olivier az énekek mintegy központi jelenetét képviselik. Az okmányokban testvérként szereplő egyének szülei tehát már benne éltek egy Roland-ének bűvkörében, mint ahogy Osszián hatására terjedt el nálunk az Oszkár vagy a Malvin név, vagy a romantikában népszerűsödő krónikákból emelték ki a magyar szülők Árpád, Géza, Béla, Jenő stb. nevét, kik azelőtt sohasem szerepeltek keresztnév gyanánt. Így tehát a Roland-ének szerzési ideje erősen hátratólodott, amin a tudósok úgy segítettek, hogy Turolodus előtt is lehetségesnek tartották helyi legendák kialakulását, ahol Roland és Olivier már hősökként léptek fel.

De most jött a spanyol mult nagy tanára, Menendez Pidal, aki a Pireneusok másik oldaláról fogta meg a kérdést. Tudvalevő, hogy a spanyoloknál a XII. századtól egészen az ujkorig élt a kóbor lantosok száján egy románcirodalom, mely azonban a francia epika nagyarányú alkotásáig sohasem jutott el. Az énekek javarésze a mórok ellen vívott harcok emlékei és mindenki ismeri a Cid-románcokat még nálunk is, már az iskola padjairól. Ezek a románcok vándorlásuk közben szüntelen átalakulnak, hatásos részletekkel bővülnek, másokat elhagynak mint a mi népballadáink. A jokulátoroknak nem volt törekvése, hogy nevük fennmaradjon, mert hiszen maguk is másoktól tanulták történetüket.

Menendez Pidal ezekhez a rövidebb epikai énekekhez tért vissza, melyeket a romantika idején kantilénáknak neveztek, s melyeket mint Tinódi vagy a Szabács viadalának szerzője, közvetlen az események nyomán, esetleg színhelyén rögtönöztek. De előbb már egymásután kerültek elő olyan adatok, melyek mellett egyetlen „individualista”, vagyis Turoloduspárti magyarázó nem mehetett el szó nélkül.

Korábban egy, a provánszi Aniane-ból való XI. századi évkönyv került elő, ahol legendás előadásban elmondja az anales-író, hogy Nagy Károly Saragossában ezrével mészárolja le a szaracénokat, és csata közben ugyanaz a csoda történik, ami a Roland-énekekben: mint Józsué kedvéért, itt is megáll a Nap. A krónika egyházas nyelven csak ennyit mond: „et de hora nona factus est sol hora secunda”, vagyis a nonából a Nap hora secundává lett. Itt tehát egy olyan históriás ének emléke került

bele a krónikába, mely Nagy Károlynak egy mesés spanyolországi hadjáratát énekelte meg, bár egyetlen részlete sem hiteles.

De még jelentősebb a *Nota Emilianense* néven szereplő merovingkori feljegyzés, mely egy spanyol kolostorból került elő, San Millanból. Szöveg és írás a X. századra vagy még régebbi időre mutat. San Nillan Castilia és Navarra határán van és a két ország közt állandó vita tárgya volt. Menendez Pidal bevallja, bár megjegyzést nem fűz hozzá, hogy a Compostella felé igyekvő zarándokok útjába esett és a kolostorban meg is szottak hálni.

Magyar fordításban adom itt a szöveget, melyet igen romlott latin-sággal írtak:

„A 816. évben — ez állítólag a történelmi 778. év pontos megfelelője — Károly király Saragossába jött. Ez időkbén tizenkét unoka-öccse (*neptis*) volt, mindegyiknek háromezer lovasa volt páncélostul. Ezek közt voltak a következő nevek: Rodlane, Bartlane, Oggero Spata curta (a rövid kardú Ogier), Ghigelmo Alcorbitunas (a rövid orrú Vilmos), Olibero és Torpini püspök úr. És mindegyikük egy-egy hónapig szolgált a királynak híveivel. Aztán az történt, hogy mikor a király seregével együtt Saragossában időzött, némi idő múlva az övéi azt a tanácsot adták neki, hogy sok holmit vigyen magával, nehogy a sereg az éhségtől elpusztuljon, hanem hazájába visszatérjen. Ami meg is történt. Aztán úgy tetszett a királynak, hogy a sereg embereinek biztonságára Rodlane, ez az erős harcos, az övéivel hátul jőjön. De mikor a hadsereg a sicerai szoroson már átment, Rozaballesnél a szaracénok népe Rodlanét megölte.”

Éz kb. a Roland-ének tartalma, száz évvel előbbi feljegyzésben, mint hogy a költemény ránk maradt. S még hozzá spanyol hagyomány szerint, holott Hispániában mindeddig jóformán semmi nyomát nem találták az északfrancia eposznak. Még a nevek is spanyolosan hangzanak és a tizenkét legendás paladin közül többeknek emléke maradt itt ránk, köztük Olivieré. Egy részük nem is szerepel a Turol-d-féle költeményben. Hiányzik Ganelon árulásának említése; Menendez Pidal szerint ez sem volt meg az ének régibb alakjában.

Az egykorú források és az arab történetírók vizsgálata alapján Menendez Pidal arra az eredményre jut, hogy Nagy Károlyt 778-ban katasztrófális vereség érte Roncevaux körül. Szerinte Eginhard, kit egyedül tekintettek hiteles forrásnak, Nagy Károlyról írt életrajzában már a lantosok hatása alatt állt, mikor, alig néhány évtizeddel az események után, a vereséget csak a hátvédre korlátozta és a vereség előidézőjéül a völgyi út szűkességét hozza fel, ahová a baszkok a magas hegyekről lerontottak s. ahová teljes győzelmük után újra felkapaszkodtak, hogy nyomuk se maradjon. Menendez Pidal forrásai szerint Nagy Károly seregének nagy része pusztult el a roncevaux-i lankán, a szűk szorosoktól délre is, s a vereséget a baszkokkal szövetkezett szaracénok okozták.

Volt tehát egy *historia cantada* az *historia escrita* mellett és az írók elég korán befolyásoltatják magukat az énekesek kerek kompozíciójától.

Hogy viszont Roland történelmi személy volt, és nem a jókulátorok vagy Eginhard kitalálása, azt egy pénz is tanúsítja, melyet már a spanyol tudós könyvének megjelenése óta találtak: egyik oldalán a Carolus név, másikon *Rodlan* domborodik ki. Már pedig ilyen pénzt csak a határőrgrófoknak volt joguk kibocsátani, aminthogy Eginhard is Rolandot Bretagne határőrgrófjának nevezi.

Menendez Pidal nem izgatják a nyelvi nehézségek. Nagy Károly német anyanyelvű volt, viszont a frank lantosok román énekeket énekeltek volna? A VIII. században még kétnyelvű volt a frank birodalom és kétféle nép keveredik Károly seregében is: a rajnai német és a francia. Nem lehet meg tehát, ha a lantosok nem német, hanem román nyelven szólnak meg. Már a XI. század végén pedig előttünk áll a nagy Roland-ének, mely korábbi románcok összeállításából keletkezett. Előbb keletkezett a vereség leírása, ahol Roland és Olivier vitatkoznak, majd hozzákerült a szaracén vezér, Blancandrin és az áruló Ganelon intrikája és végül Baligant, a babiloni kalifa segítő hadjárata, kit a visszatérő Nagy Károly győz le, holott seregében ott vagyunk mi is a hunokkal együtt! Mert a magyar a bulgárokkal és egyéb „pokoli” fajzatokkal együtt a szászok, vagyis a pogány németek mellett Károly ellenségei közé tartozik! Menendez Pidal betoldásnak tekinti Ganelon büntetésének történetét is, akit egy istenitéletszerű párbaj után felnégyelnek.

Így lett a Bédier-féle *Tuoldus vindicatus*-ból *Tuoldus deplumatus*, a megbosszult Tuoldból megkopasztott Tuold, mint a spanyol tudós nem győzi eleget hangsúlyozni. Ő még a leghitelesebb szövegnek tartott oxfordi kéziratot sem tartja nagyobb tekintélynek, mint a többi változatot. S ezzel visszatért a kantilénák romantikus elméletéhez s a kezdeti hősi énekeket összeköti a nagy francia eposzok korával.

Az egész világ irodalomtörténészei számára nagy meglepetés Menendez Pidal könyve. Magam is állapítottam meg feltűnő párhuzamokat Eginhard Nagy Károly-életrajza és a Roland-ének között, felhíva a figyelmet arra, hogy a VITÁ-ban a pireneusi vereség és Roland nevének emlegetésén kívül, az eposz egész vázát és számos díszletét is megtaláljuk, ha nem tartjuk magunkat egész szorososan a könyv egyetlen fejezetéhez és a szászokról szóló részt összekeverjük a szaracénok történetével. Most talán úgy lehetne módosítani megállapításainkat, hogy Tuoldnak vagy egy más jokulátornak tulajdonítjuk azt a tehetséget, hogy mint Homerosz az Odisszeánál tette, egybeszerkesztett különféle románcokat, miközben a klerikusoktól is összeszedte a költemény megszerkesztéséhez szükséges elemeket. Persze ez a megoldás nem volna Menendez Pidal ínyére, aki a költői tehetség szerepét a Roland-éneknél is tagadja. Az bizonyos, hogy a stílus — az ismétlés, az ellenmondások, a naiv hatáskeltés keresése — nem az egykorú tudós latinul író klerikusok stílusa, hanem minden bizonnyal az akkori jokulátoroké, olyanféle, mint amilyent nálunk is találunk a XVI. századi gyulai vitézek énekében vagy esetleg a székely népballadákban.

Bennünket magyarokat már csak azért is kell, hogy érdekeljen ez a fordulat, mert hiszen Galeotto szerint Mátyás király előtt gyermekkorában már énekeltek ilyen Roland-féle hősi énekeket s ilyenkor ő is fegyvert ragadott és képzeletben csatázott, apja, anyja nagy gyönyörűségére.